

Історія України History of Ukraine

Сергій Світленко,
декан Історичного факультету,
професор кафедри історії України
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара,
доктор історичних наук, професор,
Дніпро, Україна

Sergii Svitlenko,
Dean of the Faculty of History,
Professor of the Department
of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University,
Doctor of Sciences (History), Professor,
Dnipro, Ukraine

e-mail: svitlenko@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3313-9036>

УДК 94 (477+470) «1836/1863» (092)
DOI: 10.28925/2524-0757.2021.110

Яків Миколайович Бекман: між російською демократією та українським народолобством

Статтю присвячено вивченню непростих процесів формування української національної свідомості та ідентичності на межі дореформеного й пореформеного періодів. Постать Якова Бекмана (1836–1863) є однією з цікавих, але недостатньо досліджених в історіографії. Предметом розгляду є його світогляд, форми і методи організаційної та агітаційно-пропагандистської діяльності напередодні буржуазно-ліберальних реформ російського самодержавства. Результатами розвідки стало визначення особливостей світогляду й соціальних практик Я. Бекмана, який типологічно посів місце поміж російською демократією і українським народолобством на межі 1850-х — 1860-х років.

Ключові слова: світогляд, соціальні практики, суспільно-політичний діяч, російський революційний демократ, український народолобець, Харківсько-Київське таємне товариство.

Yakiv Mykolaiovych Beckman: between Russian Democracy and Ukrainian Patriotism

The figure of Jacob Beckman (1836–1863) is one of the most interesting, but insufficiently developed in modern historiography. The purpose of this article is to study the personality of J. Beckman in the context of the ideological search between Russian democracy and Ukrainian patriotism. The subject of the study is his worldview, forms and methods of organizational and propaganda activities on the eve of the bourgeois-liberal reforms of the Russian tsar. The research methods are historical-genetic, historical-typological and historical-biographical. The source base is based on updated Russian and Ukrainian

archival and published forensic materials, memoirs of contemporaries and historiographical works of predecessors. The results of the investigation are the establishment of factors shaping the worldview of J. Beckman, in particular, such as self-improvement, the influence of the European Revolution of 1848–1849 and the Crimean War of 1853–1856, illegal publications of Herzen. It is proved that important stages in the formation of the worldview of the figure were his stay at Poltava Gymnasium, Kharkiv University and St. Vladimir's University in Kyiv. It is substantiated that J. Beckman demonstrated leadership qualities in the Kharkiv-Kyiv secret society, in which he took care of organizational and propaganda activities. In the ideological sense, he was under the influence of Russian revolutionary democracy, at the same time began to form as a Ukrainian patriot, and after his arrest and imprisonment, in exile in Vologda, maintained contacts with members of the Poltava Ukrainian community. J. Beckman was unable to develop a wide range of public activities, being an isolated tsarist regime during the rise of democratic movements in the early 1860's. Peculiarities of worldview and social practices put this figure between Russian democracy and Ukrainian patriotism. J. Beckman took his prominent place in the opposition and revolutionary movement at the turn of the 1850–1860s, his life path well illustrates the complex process of formation of Ukrainian national consciousness.

Key words: worldview, social practices, social and political figure, Russian revolutionary democrat, Ukrainian patriot, Kharkiv-Kyiv secret society.

Проблема дослідження складних процесів поступу української національної свідомості та ідентичності є науково й суспільно важливою не лише з погляду історичної ретроспекції, але й перспективи. Адже утвердження модерної української нації і подолання нею наслідків своєї «неісторичності» попередніх епох є одним із найсуттєвіших завдань на найближчу історичну перспективу. Розгляд цієї проблематики уявляється особливо продуктивним у контексті застосування антропологічного, людиноцентричного й персоналістичного підходів, що добре продемонстрували автори двотомної колективної монографії «Антропологічний код української культури і цивілізації» (Рафальський О. О., Калакура Я. С., Коцур В. П., Юрій М. Ф., 2020). Ідейні пошуки ідентичності конкретної людини на зламі історичних епох, на порубіжжі культур та ментальностей залишається вельми непростим і пізнавально актуальним завданням сучасної історичної науки.

Період 50-х — 60-х років XIX ст. характеризувався початком помітних трансформацій у соціально-економічному й суспільно-політичному житті Наддніпрянської України. Саме в цей історичний час відбувалися якісні зміни і в російському визвольному, і в українському національному рухах, в яких особливої значущості набувала ідея народу. Наслідком зазначеного стало активне формування таких суспільних явищ, як російське народництво і українське народолюбство — типологічно близьких, споріднених, але самобутніх, особливих демократичних потоків у боротьбі проти російського імперського режиму (Світленко С. І., 1999. С. 179, 184).

Поглиблене вивчення цих рухів у взаємодії й контрверсійності залишається науково актуальним. Адже ця проблематика є вельми важливою в контексті перегляду традиційної думки радянського покоління істориків, які

з ідеологічних і політичних міркувань вивчали складні та суперечливі суспільно-політичні процеси в українських губерніях Наддніпрянської України значною мірою під кутом зору загальноросійського визвольного руху. Підставою для таких тверджень було, ймовірно, те, що чимало представників української молоді виявляло свою соціальну активність саме в різних осередках російського визвольного руху. Причини цієї тенденції потребують ще уважного дослідження. Втім, цілком зрозуміло, що її абсолютизація не є адекватним відображенням непрості історичної дійсності тієї епохи. Адже був і зворотний процес, коли репрезентанти дворянської й різночинської молоді надавали перевагу не російським гурткам, групам й організаціям, а переходили до лав українського національного руху. Нам вже доводилося мовити про саме такий перебіг подій на прикладі О. Тищинського, який посів помітне місце в лавах українських народолюбців (Світленко С. І., 2020). Не менш примітною була й постать його ідейного однодумця Я. Бекмана, ретельне вивчення якої дасть можливість додатково висвітлити проблему ідейних пошуків тодішнього молодого покоління і утвердження української свідомості та ідентичності у вельми складних умовах бездержавності української нації.

Дослідження першоджерел і літератури привело автора до гіпотези про те, що Яків Бекман за своєю ідеологією та соціальною практикою належав до помітних суспільно-політичних діячів другої половини 50-х — початку 60-х років XIX ст., що посідали проміжне місце між російською демократією і українським народолюбством. Його ідейний вибір був перерваний політичними переслідуваннями, арештами й ув'язненнями з боку імперського режиму.

Світоглядний вибір ідеології став актуальним для репрезентантів молодого покоління людей, які прагнули присвятити себе служінню народу й оновити тодішнє суспільство на межі

дореформеного й пореформеного періодів. Постаць Якова Бекмана (1836–1863) у контексті суспільно-політичної історії України зазначених десятиліть була в об'єктиві досліджень російських й українських радянських істориків. Одним із перших звернув увагу на цього діяча Б. Козьмін, який вважав його однодумцем «харківських змовників 1856–1858 рр.» (Козьмін Б., 1930). У повоєнний період Я. Бекмана неодноразово згадували А. Барабой (Барабой А. З., 1955. С. 240–241, 243–245, 247–248, 251), Г. Марахов (Марахов Г. І., 1976. С. 16–17; Марахов Г. І., 1981. С. 66, 74–75, 77–80), Р. Таубін (Таубин Р. А., 1963. С. 399–425), Ф. Ястребов (Ястребов Ф., 1960. С. 123, 128–130, 132–133, 135–136, 151–152, 165–166, 169, 172–173, 201, 203–204, 213–214, 217, 221, 223, 234–236, 258) та ін. За всієї цінності зібраного й узагальненого науковцями конкретно-історичного матеріалу тодішні теоретико-методологічні засади досліджень помітно обмежували їхній дослідницький простір. Адже сюжети, пов'язані з російським визвольним і українським національним рухом, розглядалися крізь призму концепції класової боротьби як рушійної сили історичного процесу. Приміром, дослідниця Р. Еймонтова визначала Я. Бекмана виключно як «студента-революціонера» (Еймонтова Р. Г., 1986. С. 209), а Ф. Ястребов називав його серед тих студентів, що «володіли революційними переконаннями» (Ястребов Ф., 1960. С. 123). Є. Шабліовський вважав Я. Бекмана, поряд із А. Красовським, Є. Моссаковським, А. Свидницьким, В. Португаловим, М. Муравським, П. Єфименком, П. Завадським, І. Андрущенком, С. Римаренком, «видатним діячем українського революційного руху» (Шабліовський Е. С., 1975. С. 262).

Зазначена тематика не могла не привернути увагу й сучасного покоління українських істориків, свідченням чого є дослідження Л. Іванової. В ньому вчена-історикня, на підставі свідчень і показань на слідстві П. Завадського, акцентувала на тому, що Я. Бекман та П. Єфименко «спочатку були прихильниками незалежності Малоросії (України)» і лише затим, під впливом заборонених творів і політичних подій часу, стали послідовниками іншого спрямування, змістом якого був «всезагальний переворот в Російській імперії через повстання селян та армії» (Іванова Л. Г., 2019. С. 243). У стислій енциклопедичній статті П. Усенка Я. Бекман визначається як «революційний діяч, журналіст» (Усенко П. Г., 2003. С. 217).

Як бачимо, процес утвердження української національної свідомості й ідентичності на межі дореформеного й пореформеного періодів був вельми непростим і потребує подальшого розгляду, що уявляється перспективним у персоналістичному вимірі. З цього погляду недостатньо вивчена постаць Я. Бекмана є однією з вельми цікавих.

Метою статті є дослідження особистості Якова Бекмана в контексті ідейних пошуків між російською демократією і українським народолюбством. Завданнями є розгляд особливостей світогляду й діяльності суспільно-політичного діяча.

Народився Яків Миколайович Бекман 05 жовтня (23 вересня) 1836 р. в родині дрібної шляхти в містечку Зіньків Полтавської губернії (Усенко П. Г., 2003. С. 217). Із родослівного розпису сімейства Бекман стає відомо, що корінь *Väsk* має шведське і старонімецьке мовне походження, що в перекладі означає «струмок» або «потік води». До родоначальників цього роду належали нормани-вікінги, скандинави й ост-зейтські барони. Перша згадка цього прізвища датується 1241 р. Носієм його був барон von Beckmann — хрестоносець із Вестфалії (нині — земля Північна Рейн-Вестфалія, Федеративна Республіка Німеччина). У наступні століття Бекмани з'явилися у Швеції, Прибалтиці та Росії.

Основні генеалогічні гілки Бекманів, які з часом осіли в Російській імперії, мали своїми пращурами Романа Бекмана (*нім.* Reichard Beckman), родом лівонця, що служив толмачем і послом Московської держави наприкінці XVI — на початку XVII ст. за часів царя Бориса Годунова, й пов'язаних із ним родством прибалтійських баронів. Родина Бекманів ушляхетилася багатьма цікавими людьми, які життєву долю пов'язали з військовою й державною службою — були адміралами, капітанами, морськими офіцерами та генерал-губернаторами (Родословная роспись семейства Бекман. Фамилия Бекман, http://beckman.ru/beckmann_tree.htm). Тому цілком не випадково Яків Бекман розпочав здобувати середню освіту в Полтавському кадетському корпусі (до 1848 р.), хоча згодом продовжив навчання в Полтавській гімназії (1848–1855), яку закінчив у 19-річному віці (Марахов Г. І., 1976. С. 16; Усенко П. Г., 2003. С. 217).

Про формування світогляду Я. Бекмана збереглося небагато даних. Утім, ще Ф. Ястребов звернув увагу на показання Я. Бекмана перед Санкт-Петербурзькою слідчою комісією, де йшлося про витоки його світогляду. Дитинство і раннє юнацтво Якова не проходило у гущі народного життя. Натомість читання історичних книжок і життєві спостереження привели до самовиховання на основі таких загальнолюдських цінностей, як людинолюбство й глибока повага до людської гідності. На цих основах базувався патріотизм Я. Бекмана. Не менш важливими для формування поглядів юнака стали такі події, як «Весна народів» 1848 р. та Кримська війна 1853–1856 рр. (Ястребов Ф., 1960. С. 129–130).

Важливим етапом формування світогляду було перебування Я. Бекмана в Полтавській гімназії, де разом із ним навчалися Василь Гнилосиров,

Веніамін Португалов, Гавриїл Стрижевський, Андрій Шимков, між якими зав'язалися знайомства, а іноді, як, приміром, із В. Португаловим, і товариські відносини. З часом доля зводила їх у Харкові та Києві¹. Товариські стосунки Я. Бекмана з В. Португаловим не глядяться випадковими. Адже Веніамін належав до людей вельми розумних, з сильним характером і непохитною волею². Такі риси вдачі були властиві й Я. Бекману.

Не менш цікавою особистістю часів формування світогляду Я. Бекмана в Полтавській гімназії був В. Гнилосиров, який дещо пізніше, на початку 1860-х років, став активним українським народолюбцем, учасником «ходіння в народ», членом Харківської української громади, кореспондентом першого українського журналу «Основа» (Науменко В., 1901. С. 303–304).

Важливі згадки про гімназиста 7 класу Якова Бекмана залишив Михайло Драгоманов, який засвідчив його інтелектуальний розвиток й авторитет серед товаришів. Прикметно, що вже під час першої зустрічі та знайомства, що організували товариші, показуючи свого неординарного однокласника учню старшого класу, який теж, очевидно, виділявся своїми знаннями серед гімназистів, Яків Бекман запитав Михайла, чи дійсно той читав «Історію государства Российского» М. Карамзіна, й став екзаменувати його на фактичне знання історії, а за тим — і філософії історії. Як-от, він цікавився, кого М. Драгоманов вважав більш помітною особистістю в історії — Петра I чи Наполеона. Після цього успішного випробування Я. Бекман став іноді давати М. Драгоманову книжки для читання, наприклад історичні романи Вальтера Скотта, «Іліаду» Гомера й шеститомну «Історію Стародавньої Греції, поселень і завоювань оної» Д. Гілліса в російському перекладі з англійської мови (Драгоманов М. П., 1991. С. 585, 587).

Спомини М. Драгоманова дають можливість реконструювати ту атмосферу, де відбувалося формування Я. Бекмана як особистості. Талановитим учителем латини працював у Полтавській гімназії «щирий поляк» Казимир Полевич. Під кінець навчання більшість гімназистів читала давньоримського поета Горація, меншість — давньоримського історика Тита Лівія, а деякі і Публія Корнелія Тацита. Причому читали не уривки, а «цілі книги, часто цілі твори, читали не для самої вправи в граматиці, а для тексту, смакували картини, ідеї». Гімназисти часто відвідували квартиру свого вчителя, де відбувалося приємне неформальне спілкування,

в процесі якого «переклад частіше перебивався літературними й історико-політичними бесідами» (Драгоманов М. П., 1991. С. 578, 580).

У 1855 р. у провінційній громаді Полтави, зокрема серед учителів, став відчуватися «новий дух». Як згадував М. Драгоманов, він «ще не мав виразної соціально-політичної барви, але виявлявся підняттям інтелектуальних інтересів, моральних і літературних. Людям хотілось читати, думати, любити людей...» (Драгоманов М. П., 1991. С. 578, 580). Той період початку змін у суспільстві якраз збігався із закінченням Полтавської гімназії Я. Бекманом і, судячи з подальших подій у його житті, не минув для нього безслідно й мав вплив на формування особистості.

Подальший життєвий шлях Якова Бекмана пов'язаний з Харківським університетом, куди хлопець вступив у 1855 р. Майже відразу він розпочав перейматися опозиційною діяльністю. Ще в другій половині 1855 р. Яків Бекман познайомився в Харкові з Митрофаном Муравським, який вступив до місцевого університету в 1854 р. Тоді ж у цих харківських студентів виникла ідея заснування політичного товариства. Наприкінці 1855 р. до них приєднався Петро Єфименко, на початку 1856 р. — Петро Завадський, потім Володимир Івков, а в травні того ж року — Олександр Тищинський (Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 71)³.

На початку 1856 р. Я. Бекману вдалося придбати «різні рукописні твори», які переписувалися всіма учасниками студентських сходок. За його свідченнями, у цьому колі стали обговорюватися політичні питання (Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 34–35)⁴. Діяльність цього студентського гуртка полягала в поширенні ліберальних ідей в університеті та між знайомими, серед яких Я. Бекман та його однодумці розповсюджували твори заборонених російських авторів, переважно Олександра Герцена, на той час ще рідкісні. Досить швидко ця діяльність принесла свої плідні результати. Вже в серпні–вересні 1856 р. до первісного ядра гуртка приєдналися Віктор та Микола Раєвські, Олексій та Іван Маркови, Веніамін Португалов, Микола Абаза й Костянтин Хлопов⁵.

У своїх автобіографічних замітках П. Єфименко засвідчив, що гурток, який об'єднався навколо Я. Бекмана, належав до «загальноросійського напрямку». Керівник осередку був «au courrant» (з французької — в курсі) будь-якої справи, що відбувалася в суспільному русі тієї доби. Саме

³ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 526–527.

⁴ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 519.

⁵ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 214, 318.

¹ Государственный архив Российской Федерации (далее — ГАРФ). Ф. 109. 1 эксп. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Лит. Б. Л. 214 об., 277.

² Там же. Оп. 37. 1862 г. Д. 230. Ч. 24. Л. 127.

Я. Бекман познайомив П. Єфименка із «Письмом Белинского к Гоголю» та підпільною літературою (Стариков Г. М., 2009. С. 40).

А наприкінці жовтня того ж року радикальний напрям таємного товариства посилювався завдяки Миколі Раєвському. Він уже мав досвід нелегальної роботи в існуючому таємному осередку — Пасквільному комітеті, а отже написав проєкт статуту товариства, в якому доводив необхідність революції. Але радикальні політичні й релігійні переконання М. Раєвського ще не знаходили підтримки більшості опозиційних студентів. На рахунок їхнього осередку налічувалося лише кілька пасквільів, пародій і політичних афіш⁶.

Думка про утворення єдиного таємного товариства спочатку належала виключно Я. Бекману. Його пропозиція приступити до втілення ідеї в життя, висловлена П. Єфименку, П. Завадському, М. Муравському, О. Тищинському та В. Івкову, спочатку натрапила на спротив. Особливо насторожену позицію посіли М. Муравський та О. Тищинський. Лише пізніше з допомогою М. Раєвського Я. Бекману вдалося схилити своїх товаришів до заснування таємного товариства⁷.

Очевидно, з осені 1856 р. саме М. Раєвський став допомагати Я. Бекману. Врешті-решт наприкінці листопада того ж року таємне товариство набуло ідейно-організаційного оформлення⁸. Ключову роль у таємному товаристві відіграв Я. Бекман, який керував усією діяльністю з переписування й розповсюдження заборонених творів здебільшого серед студентів. В. Івков так характеризував його особистість: «Про Бекмана я скажу, що це людина з самими твердими початками й самими шляхетними переконаннями. Діяльність його, як президента товариства, була значнішою за діяльність інших осіб». Слідча комісія зазначила чудові здібності, тверду волю, наполегливий і прихований характер, ліберальну спрямованість поглядів і велику впливовість на всіх членів таємного товариства Я. Бекмана (Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 72)⁹. Та й сам він не уникав відповідальності. 5 травня 1860 р. Яків Миколайович твердив: «Всіма діями дійсно керував я»¹⁰.

Лідерські позиції Я. Бекмана в таємному студентському осередку цілком зрозумілі через його допитливість та непересічну освіченість, яку відразу помітили як студенти, так і професори.

⁶ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 318–322.

⁷ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 442.

⁸ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 251, 321.

⁹ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 423, 455, 316.

¹⁰ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 423.

Приміром, відомий юрист і популярний серед харківських студентів своїми ліберальними поглядами професор права Д. Каченовський, навколо якого групувався один із поміркованих ліберальних гуртків, побачив неординарні здібності Я. Бекмана і став підтримувати його в заняттях загальною історією, радив йому в майбутньому скласти екзамен на магістра (Ястребов Ф., 1960. С. 128; Баренбаум И. Е., 1987. С. 135).

Тим часом діяльність учасників таємного товариства полягала не лише в переписуванні творів О. Герцена. Опозиційні діячі створювали й власний нелегальний продукт, який свідчив про політичну радикально-демократичну спрямованість їхніх поглядів. Так, першою прокламацією стала пародія на царський Маніфест, виданий з приводу укладення Паризького миру 1856 р. В період написання цієї прокламації таємне товариство складалося з Я. Бекмана, П. Завадського, М. Муравського, П. Єфименка, В. Івкова й А. Савельєва. Незабаром учасники товариства створили ще одну пародію, а зати́м почали розповсюджувати твори Олександра Герцена¹¹.

У листопаді 1856 р. відбулась ідейна консолідація учасників опозиційного студентства. 13 листопада на таємних зборах вони утворили комісію з розробки статуту товариства, куди увійшли Я. Бекман, П. Завадський та М. Раєвський. За своїми здібностями Я. Бекман випереджав усіх учасників таємного товариства, навіть П. Завадського, що теж брав участь в укладанні статуту організації, учасники якої вважали своєю метою досягнення республіканського правління¹².

Наприкінці листопада 1856 р. на квартирі Митрофана Муравського відбулися другі таємні збори за участю 11 осіб, коли було прочитано й ухвалено Статут організації. Не менш важливим стало обрання керівного ядра таємного товариства, яке утворили президент — М. Раєвський, віцепрезидент — Я. Бекман та секретар — П. Завадський. Таким чином відбулося об'єднання таємного осередку студентів і пасквільного комітету¹³.

Загалом же навіть такі відносно численні збори відбувалися зрідка. Зазвичай збиралися дві-три особи. Під час однієї із зустрічей за участю Я. Бекмана, П. Єфименка, В. Івкова та М. Муравського обговорювалися прагнення декабристів, дискутувалося питання про те, чи варто вимагати конституцію або чи треба знищити владу царської династії. Такі зустрічі проводилися вельми конспіративно, бо навіть нечисленні

¹¹ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 315.

¹² Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 316, 331, 454.

¹³ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 331, 384, 454–455.

зібрання студентів викликали підозру. Як-от, коли на квартирі Я. Бекмана зібралося кілька осіб, один «дуже догадливий пан» сказав: «Вірогідно, вони хочуть відновити Гетьманщину Малоросії». Наскільки ця здогадка була близькою до істини, важко стверджувати. Хоча виключати такий хід думок у цьому середовищі студентів не можна. Адже ліберальні ідеї, що орієнтували учасників таємного товариства на соціальне визволення людей і заперечували самодержавство, сприяли осягненню ними ідей національного визволення¹⁴.

До того ж у нашому розпорядженні є факти, що свідчать про зародження української політичної тенденції серед учасників таємного товариства. До таких проявів варто зарахувати прокламацію українською мовою «Відозва до українців», яку почав писати П. Завадський і в редакції якої взяв участь О. Тишинський, та пародію на Маніфест про завершення Кримської війни, що належала перу М. Раєвського і ним же була перекладена українською мовою. Саме цей твір було відредаговано, переписано числом 25 примірників і розповсюджено Харковом. Той же М. Раєвський написав і статтю «К украинцам» (Ястребов Ф., 1960. С. 146)¹⁵.

Розглядаючи генезу українолюбних поглядів М. Бекмана та його друзів, треба звернути увагу на показання П. Завадського про Тараса Шевченка. Читаючи твори Кобзаря, той переконався, що український простий народ потерпає від російського гноблення. Оповіді про Т. Шевченка як друга народу, що поширювалися тоді, зародили в П. Завадського бажання стати таким самим народолюбцем¹⁶. Не менш важливими в цьому контексті є автобіографічні записки П. Єфименка, який ще до вступу в Харківський університет перебував під сильним впливом поезії Т. Шевченка й формувався як український народолюбець. Інстинктивні українолюбні симпатії стали осмислюватися П. Єфименком у студентський період (Стариков Г. М., 2009. С. 40). Українські симпатії, що спостерігалися в студентському середовищі, були близькими й О. Тишинському (Світленко С. І., 2020. С. 57). Свого часу Ф. Ястребов звернув увагу на свідчення П. Завадського про те, що Я. Бекман, П. Єфименко й В. Івков «були прив'язані більше до Малоросії, але політичні події того часу і забронені твори, що з'явилися, дали їм інший напрямок» (Ястребов Ф., 1960. С. 134). Як бачимо, соратники Я. Бекмана — П. Завадський, П. Єфименко,

В. Івков та О. Тишинський — на підсвідомому рівні почали формуватися як українські народолюбці, і цей процес, на наш погляд, не міг обійти Якова Миколайовича.

У квітні 1858 р. в Харківському університеті розпочалися заворушення, спричинені побиттям і виключенням двох студентів. На квартирі Я. Бекмана зібралося 50 студентів, які обрали делегацію для пред'явлення вимоги попечителю переглянути справу про виключених. До складу студентської делегації увійшли члени таємного товариства Яків Бекман, Митрофан Левченко, Веніамін Португалов та Віктор Хлопов. Але вимоги студентів не були підтримані попечителем. Тоді 136 студентів, а дещо пізніше ще 60, подали клопотання про звільнення з університету. Я. Бекман був серед тих 9 студентів, кого виключили з вишу на рік через подачу зазначеного клопотання. Всього ж було виключено 13 студентів, зокрема 8 членів таємного товариства (Барабой А. З., 1955. С. 243; Ястребов Ф., 1960. С. 199–203).

Я. Бекман ще певний час перебував у Харкові, а згодом у лютому-березні 1859 р. з деякими своїми однодумцями перебрався до Києва і став вільнослухачем Університету Св. Володимира (Барабой А. З., 1955. С. 244). Ідучи для продовження навчання на історико-філологічному факультеті, він мав рекомендацію від професора права Харківського університету Д. Каченовського до професора Університету Св. Володимира П. Павлова, що дало можливість йому в березні 1859 р. познайомитися і швидко зблизитися з останнім (Ястребов Ф., 1960. С. 128–129, 219; Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 28).

Переїхавши до Києва, Я. Бекман зі своїми однодумцями продовжив опозиційну й навіть революційну діяльність. Учасники товариства вирішили спільними коштами передплачувати журнали, читати разом деякі статті й опікуватися перекладами. У центрі уваги студентів були праці «Іскандера», як називали О. Герцена¹⁷.

У Києві свободолюбство й народолюбство Я. Бекмана та його друзів набуло розвитку під впливом відомого вченого-історика, професора Університету Св. Володимира П. Павлова, який користувався великим авторитетом серед студентства, був кумиром молоді. У 1858 р. Платон Васильович відвідав Лондон і мав плідне спілкування з О. Герценом та М. Огарьовим, прочитав в їхньому будинку декілька лекцій з російської історії. Після відвідин Західної Європи він ствердився у своїй прихильності ідеям соціального й культурного прогресу, що допомогли б перетворити «російське азійське суспільство». В цьому контексті цілком зрозумілим було його сприяння студентам у створенні недільних шкіл,

¹⁴ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 401–401 об., 403.

¹⁵ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 454, 458.

¹⁶ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 510.

¹⁷ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 267.

чим став опікуватися Я. Бекман та його однодумці. Так, 14 вересня 1859 р. Я. Бекман був у числі 17 студентів, які за ініціативою Феодосія Вороного звернулись до попечителя Київського навчального округу М. Пирогова із проханням дозволити відкрити першу недільну школу. Клопотання було підтримане після погодження з Міністерством народної освіти й Київським, Подільським і Волинським генерал-губернатором (Тарасенко О. О., 2015. С. 8, 10).

Український радянський історик Є. Шаблювський стверджував, що влітку 1859 р. Я. Бекман зі своїми однодумцями по Харківсько-Київському таємному товариству перебував у Києві й шукав зустрічі з Т. Шевченком, який зупинявся на той час у місті на квартирі родички активного діяча українського руху В. Лободи. Втім, учений зазначав, що прямих документальних підтверджень такої зустрічі не знайдено (Шаблювський Е. С., 1975. С. 136).

Свого часу Г. Марахов звернув увагу на те, що Тарас Шевченко, приїхавши в Україну влітку 1859 р., дещо пізніше відвідав недільну школу в Києво-Подільському училищі й зустрівся з її організаторами, зокрема студентами Я. Бекманом, Ф. Вороним, М. Левченком, Я. Лободовським, М. Муравським, а також із професором П. Павловим. Під час зустрічі, зокрема, йшлося про розширення діяльності недільних шкіл (Марахов Г. И., 1984. С. 56–57).

Слід зазначити, що впродовж 1856–1858 рр. ідеологія таємного товариства тільки-но формувалася і не була усталеною. Якщо восени 1856 р. його учасники були налаштовані рішуче і після довгих дискусій навіть дійшли висновку про необхідність знищення імператорської фамілії, то вже в січні — першій половині лютого 1857 р. стали схилитися до мирних засобів. Упродовж 1857 р. ця тенденція посилилася, що стало наслідком підготовки селянської реформи, певного послаблення цензури тощо¹⁸. Втім, як згадував В. Португалов, учасники таємного товариства переїхали до Києва «навіть почасти з певними світоглядом і устремліннями» (Португалов В., 1986. С. 252).

Є підстави стверджувати, що навесні 1859 р. учасники таємного товариства заснували й рукописний журнал київського студентства «Гласность», який відразу ж набув вираженої антицаристської спрямованості. В часописі критикувалися дії київської влади й польських студентів¹⁹.

Слідство у справі Харківсько-Київського таємного товариства з'ясувало, що Я. Бекман і його однодумці збиралися доволі часто, піддавали

критиці царя Миколу I та царський уряд, обговорювали майбутній устрій Росії та засоби підготовки повстання, під час якого не виключалося знищення царської фамілії. На першому етапі учасники товариства вважали за необхідне підготувати суспільство ідейно, передбачали поширення пропаганди через розповсюдження прокламацій серед селян, військових, розкольників. Особливе місце віддавалося творам О. Герцена²⁰.

Санкт-Петербурзька слідча комісія дійшла висновку про те, що 13 гуртківців утворили «таємне політичне товариство, мета якого полягала в тому, щоб здійснити загальний переворот у Росії, розпочавши із звільнення селян». Засновником цього товариства Санкт-Петербурзька слідча комісія визначила Я. Бекмана. Наголошувалося на тому, що члени таємного товариства переписували заборонені твори, особливо О. Герцена, і роздавали кожному охочому²¹. Таємне товариство діяло конспіративно, маскуючи свої зібрання то під літературні збори чи лекторії, то під педагогічні ради недільних шкіл (Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 50).

Не підлягає сумніву, що Я. Бекман був серед тих, хто збирався на київській квартирі В. Португалова щонеділі для читання кращих статей на злобу дня і дискусій. Незабаром цей великий гурток студентів став гуртком професора П. Павлова, який навчав розуміти, «що значить любити свій народ» (Португалов В., 1986. С. 252, 255).

За своїм інтелектуальним рівнем Я. Бекман вирізнявся серед студентської молоді. Як-от, студент Київського університету Св. Володимира Гавриіл Стрижевський зізнавався, що «в товаристві Завадського, Тищинського, Єфименка, особливо Бекмана, мені було ніяково. Я відчував, що набагато нижче їх за освітою»²². В. Португалов зазначав, що «харківці в Києві користувалися особливою шаною і повагою товаришів» (Португалов В., 1986. С. 252). До того ж у Києві Яків Бекман став опікуватися укладанням політичних оглядів для газети «Киевский Телеграф» і сповіщав учасникам таємного товариства завжди найсвіжіші вісті²³.

Активізація суспільно-політичного руху, діяльність недільних шкіл викликали занепокоєння царської влади, яка вирішила усунути з Києва популярного професора П. Павлова. 14 грудня 1859 р. близько 30 учасників

²⁰ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 329.

²¹ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 214.

²² Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 116.

²³ Там же. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 172.

¹⁸ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Літ. Б. Л. 455, 457.

¹⁹ Там же. Л. 267, 269.

Харківсько-Київського таємного товариства влаштували на приватній квартирі прощальний вечір П. Павлову, який виголосив пам'ятну промову й підняв келих на честь О. Герцена. Я. Бекман узяв участь у прощальному вечорі на честь свого учителя (Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 27–29).

Уночі на 1 лютого 1860 р. Яків Бекман був заарештований у Києві у справі таємного товариства. Разом із ним арештували В. Португалова, М. Муравського, Л. Россинського, О. Тищинського, І. Кацена, Г. Розена, Л. Зеленського, М. Левченка, П. Єфименка тощо. Прикметно, що в списку членів таємного товариства слідча комісія поставила вільнослухача Київського університету Я. Бекмана на перше місце (Суспільно-політичний рух..., 1963. С. 29–30, 32, 69)²⁴ та завела на «колишнього студента Якова Бекмана» окрему справу²⁵.

6 березня 1860 р. Я. Бекман був ув'язнений в Олексіївський рavelін Петропавлівської фортеці Санкт-Петербурга, де перебував до 24 червня того ж року. 12 червня Височайше заснованою слідчою комісією він засуджений до висилки у Вологодську губернію «для визначення на службу по повітових містах» (Деятели революционного движения..., 1928. С. 32).

На вологодському засланні Я. Бекман перебував у 1860–1862 рр. Попри суворий північний клімат і вкрай поганий стан здоров'я, він був незламний духом: багато читав і вельми вдумливо ставився до прочитаного. За непростих життєвих обставин Яків не втратив тонкого гумору й здатність чудово розуміти людей. За свідченням одного із засланців, яке закарбував для історії землевонець Л. Пантелеев у своїх спогадах, Я. Бекман належав до розумників, людей великого такту й був загальним улюбленцем у Вологді. Та й сам Лонгін Федорович, коли незабаром зустрівся з Яковом Миколайовичем, пересвідчився, що його співбесідник належав до людей живого темпераменту, але вельми врівноважених. Його характеристики різних осіб, чи то київських професорів, чи то вологодських діячів, вирізнялися влучністю й дотепністю. Особливо вражало в Я. Бекмані те, що він будь-яке питання ставив у чітко визначені рамки, ані на мить не ухилявся від сутності предмета обговорення і доходив до послідовного висновку. Давався взнаки його багатий досвід тривалої гурткової практики. Тож для Л. Пантелеева стала цілком зрозумілою та першорядна роль, яку відігравав Я. Бекман на півдні в середовищі університетської молоді. Цілком закономірно, що він користувався у Вологді великою повагою і любов'ю (Пантелеев Л. Ф., 1958. С. 304–305).

²⁴ ГАРФ. Ф. 109. 1 эксп. Оп. 35. 1860 г. Д. 26. Ч. 1. Лит. Б. Л. 309.

²⁵ Там же. Ф. 109. 1 эксп. Оп. 37. 1862 г. 230. Ч. 129. 19 л.

Життя у Вологді вельми обтяжувало Я. Бекмана. Він із сумом промовляв Л. Пантелееву: «Ідуть роки, йдуть сили, живеш тут точно в порожньому просторі». Демократ-«шістдесятник» постійно мріяв, щоб якомога швидше вибратися з місця заслання. Навіть губернатори неодноразово клопоталися про переведення засланця у тепліший клімат, але щоразу такі подання натрапляли на протидію жандармського полковника М. Заріна (Пантелеев Л. Ф., 1958. С. 304–305).

Професійна інтуїція не підводила ревного жандармського полковника. Адже Я. Бекман не припинив зв'язків з опозиційними й революційними діячами. Достатньо зауважити, що Якова підтримав фінансово його вчитель, професор Університету Св. Володимира Платон Павлов, який сам, перебуваючи на засланні у Ветлузі, направив через Л. Пантелеева «відомому страждальцю Б.» близько 300 крб, зібраних на користь професора його студентами. Спочатку землевольці зрозуміли під «Б» Михайла Бакуніна, який незадовго перед тим влаштував свою втечу з Сибіру. З цього приводу професор вельми розхвилювався, оскільки гроші призначалися його учню й улюбленцю Я. Бекману. Коли помилка розкрилася, Л. Пантелеев доправив необхідну суму у Вологду адресату (Пантелеев Л. Ф., 1958. С. 229).

Загалом учасники «Землі і волі» вельми довіряли Я. Бекману. Про ці настрої записав у своїх спогадах Л. Пантелеев: «І відмінно, у Вологді ж знаходиться Бекман, ось, значить, Вологда і забезпечена» (Пантелеев Л. Ф., 1958. С. 296). Тому Л. Пантелеев вирішив залучити Якова для поширення землевольського впливу у Вологді, спитавши, чи може розраховувати на сприяння таємній організації. Я. Бекман погодився допомогти, але при цьому зауважив, що в місці знайдеться хіба що двоє надійних людей, яких можна буде повернути на підпільну роботу (Пантелеев Л. Ф., 1958. С. 305).

Вийжджаючи із Вологди, Л. Пантелеев отримав дозвіл від Я. Бекмана поклопотатися за нього перед Санкт-Петербурзьким військовим генерал-губернатором О. Суворовим, відомим своїми ліберальними поглядами. Отримавши відповідну доповідну записку, той навіть мав особисті розмови про переведення Я. Бекмана на південь імперії з такими впливовими російськими державними діячами, як князь, член Військової ради В. Долгоруков і міністр внутрішніх справ П. Валуєв. Питання було майже вирішено (Пантелеев Л. Ф., 1958. С. 309).

Проте 5 вересня 1862 р. Я. Бекман був підданий «суворому обшуку» та другому арешту. Приводом до цих дій жандармів стало те, що незадовго до того 15–16 серпня в Полтаві у Л. Зеленського та 17 серпня в Пирятині у В. Португалова відбулися ретельні обшуки, під час яких жандарми виявили

«злочинне листування» з різними особами. Зокрема, було знайдено кілька листів Я. Бекмана до В. Португалова, у яких автор насмілювався висловити свої враження стосовно статті О. Герцена про заворушення в Петербурзькому університеті, про арешти й виказував своє незадоволення прокламацією «Молодая Россия». Відразу ж після обшуку Я. Бекман з усіма його запечатаними паперами був направлений у супроводі жандармів до Санкт-Петербурга²⁶.

Вже 11 вересня Я. Бекман знову потрапив до Петропавлівської фортеці (Деятели революционного движения..., 1928. С. 32). Разом із ним до цього місця ув'язнення прибули такі учасники Полтавської української громади, як Віктор Лобода, Олександр Стронін, Василь Шевич, Андрій Шиманов, Леон Зеленський та Веніамін Португалов²⁷.

Височайше затверджена у Санкт-Петербурзі слідча комісія розпочала провадження «Про осіб, обвинувачених у поширенні малоросійської пропаганди» 26 серпня 1862 р., а завершила 15 серпня 1864 р. У справі крім Я. Бекмана проходили Віктор Лобода, Олександр Стронін, Василь Шевич, Олександр Кониський, Веніамін Португалов, Осип та Леон Зеленські, Мандельштам, Микола та Іван Криштофи, Володимир Чуйко та Андрій Шиманов. Прикметно, що жандарми виділили окреме провадження про Я. Бекмана, Л. Зеленського та В. Португалова, яке розрослося на 240 сторінок²⁸.

У грудні 1862 р. Олександр II вирішив не піддавати полтавських українських громадівців суду, а обмежитися лише адміністративними заходами у формі заслання. Так, О. Стронін був висланий на жительство в Архангельську губернію, В. Лобода — в Пермську, О. Кониський — у Вологодську, В. Португалов — у Пермську, В. Шевич — в Оренбурзьку, А. Шиманов — у Курську. Л. Зеленський та І. Криштоф підлягали поліцейському нагляду в Полтаві. На Я. Бекмана чекало заслання в Самарську губернію з встановленням стосовно нього суворого поліцейського нагляду та спостереження за листуванням²⁹. Таке рішення було ухвалено навіть попри те, що Санкт-Петербурзька слідча комісія не знайшла проти Я. Бекмана доказів³⁰. Рапорт Санкт-Петербурзького військового генерал-губернатора до міністра внутрішніх справ від 11 січня 1863 р.

засвідчив, що Я. Бекман був відправлений зі столиці імперії 9 січня³¹.

Але хвороба досить швидко вкоротила вік Якову Бекману, який 6 жовтня 1863 р. помер від виснажливої лихоманки, перебуваючи у м. Самара під поліцейським наглядом³².

Слідча комісія розглядала діяльність зазначених осіб як послідовників «українофільської партії», чиє ставлення до царських чиновників було негативним. Генерал-ад'ютант О. Безак, який в 1865 р. за свою вірну службу отримав посаду Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора і командувача військами Київського військового округу, зазначав: «На моє переконання, Уряд зобов'язаний паралізувати дії українофілів, не допускаючи навчання в народних школах малоросійською мовою, друк нею підручників та іншими заходами, які уявляються необхідними...»³³

Яків Бекман посів своє помітне місце в «інтелектуальному провінційному русі» 1850-х—1860-х років і цілком справедливо був названий відомим громадським діячем цієї епохи Миколою Балліним поряд із Дмитром Каченовським, Веніаміном Португаловим, Олександром Строніним³⁴. Утім, чи можна назвати Якова Бекмана українським народолюбцем? Характерно, що, перебуваючи на вологодському засланні, він підтримував епістолярні зв'язки з Л. Зеленським та В. Португаловим, які належали до кола Полтавської української громади, а ще раніше — до Харківсько-Київського таємного товариства. Це листування було виявлено в паперах зазначених адресатів, що зафіксувала Санкт-Петербурзька слідча комісія³⁵. Звичайно, на засланні можливості Я. Бекмана щодо налагодження контактів з українським національним рухом були вельми обмеженими. Втім, прикметно, що навіть епістолярні зв'язки з діячами, які були наближеними до українських громад, викликали велику стурбованість імперського режиму, що фіксував щонайменші їх прояви і реагував на них.

Таким чином, Я. Бекман належав до неординарних і помітних постатей суспільно-політичного руху в другій половині 1850-х — на початку 1860-х років у Наддніпрянській Україні. В його світогляді та діяльності виявилися ідеї як російської революційної демократії, так і українського народолюбства, що набували популярності серед демократичної інтелігенції напередодні та в період Селянської реформи 1861 р. Через вкрай

²⁶ ГАРФ. Ф. 109, 1 експ. 1862 г. Д. 230. Ч. 10. Л. 194; Там же. Д. 230. Ч. 24. Л. 27–33; Там же. Д. 230. Ч. 129. Л. 3–4, 15.

²⁷ Там же. Ф. 109, 1 експ. 1862 г. Д. 230. Ч. 10. Л. 194–194 об.

²⁸ Там же. Ф. 95. Оп. 1. Д. 45. Л. 1, 9.

²⁹ Российский государственный исторический архив (далее — РГИА). Ф. 1282. Оп. 1. Д. 11. Л. 153 об.

³⁰ ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. 1862 г. Д. 230. Ч. 129. Л. 15.

³¹ РГИА. Ф. 1282. Оп. 1. Д. 11. Л. 173.

³² ГАРФ. Ф. 109. 1 експ. 1862 г. Д. 230. Ч. 129. Л. 19.

³³ ГАРФ. Ф. 95. Оп. 1. Д. 107. Л. 46.

³⁴ Баллин Н. Из воспоминаний о Харькове за последние 30 лет. *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Відділ рукописів*. Ф. І. Спр. 20741. Арк. 3 зв.

³⁵ Там само. Ф. 95. Оп. 1. Д. 444. Арк. 230–231.

несприятливі життєві обставини Я. Бекман не зміг розгорнути широку громадську діяльність, оскільки був ізольованим царським режимом. Контакти громадського діяча з представниками обох рухів були очевидними, що і ставить його поміж російською демократією і українським

народолюбством, які прагнули до оновлення суспільства, розуміючи цей процес по-різному. Життя Я. Бекмана — яскраве свідчення того, яким непростим за умов імперського режиму був шлях до осягнення української національної свідомості та ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

- Барабой А. З. Харьковско-Киевское революционное тайное общество 1856–1860. *Исторические записки* / отв. ред. А. Л. Сидоров. Москва: Изд-во АН СССР, 1955. Т. 52. С. 234–266.
- Баренбаум И. Е. Штурманы грядущей бури: Н. А. Серно-Соловьевич, Н. П. Баллин, А. А. Черкесов. Москва: Книга, 1987. 256 с.
- Деятели революционного движения в России: библиограф. словарь. Т. 1: От предшественников декабристов до конца «Народной воли», ч. 2: Шестидесятые годы / сост. А. А. Шилов, М. Г. Карнаухова. Москва, 1928. С. 32.
- Драгоманов М. П. Два учителя. *Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»)*. Київ: Либідь, 1991. С. 575–604.
- Иванова Л. Г. Национальная идентичность та український модерний рух (остання чверть XVIII — 60-і рр. XIX ст.). *Історичні розвідки*. К.: Вид-во «Дніпро», 2019. 392 с.
- Козьмин Б. П. Харьковские заговорщики 1856–1858 годов. Х.: Пролетарий, 1930. 86 с.
- Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 50–60-е годы XIX века. К.: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те. 1981. 160 с.
- Марахов Г. И. Киевский университет в революционно-демократическом движении. К.: Вища школа, 1984. 120 с.
- Марахов Г. И. Т. Г. Шевченко в колі сучасників: словник персоналій. К.: Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1976. 152 с.
- Науменко В. Памяти В. С. Гнилосырова. *Киевская старина*. 1901. Т. 72, № 2. Отд. 1. С. 301–307.
- Пантелеев Л. Ф. Воспоминания. Москва: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1958. 848 с.
- Португалов В. О. Ученик об учителе. *Исторические записки*. 1986. Т. 113. С. 250–256.
- Рафальський О. О., Калакура Я. С., Коцур В. П., Юрій М. Ф. Антропологічний код української культури і цивілізації: у 2 кн. / О. О. Рафальський (кер. авт. колект.) [та ін.]. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 1. 432 с.; кн. 2. 536 с.
- Родословная роспись семейства Бекман. Фамилия Бекман. URL: http://beckman.ru/beckmann_tree.htm
- Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. Д.: Вид-во «Навч. книга», 1999. 240 с.
- Світленко С. І. Український народолюбець Олександр Тищинський. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки* 2020. Т. 29, № 2. С. 54–66.
- Семергей Н. В. Українське національно-культурне відродження другої половини XIX — першої третини XX ст.: концепція, методологія і методика історіографічного дослідження. *Сторінки історії*. 2020. Вип. 50. С. 322–337. URL: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2020/09/50_21_Semerhei.pdf 10.02.2021.
- Стариков Г. М. Матеріали до біографій Петра та Олександри Єфименків. *Сумський історико-архівний журнал*. 2009. № VI–VII. С. 36–61.
- Суспільно-політичний рух на Україні в 1856–1962 рр. К.: Вид-во АН Української РСР, 1963. 388 с.
- Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2015. Вип. 7 (10). С. 4–30. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12299/1/636-2652-1-PB.pdf>
- Таубин Р. А. Я. Н. Бекман и Харьковско-Киевское тайное общество. *Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг.* Москва: Наука, 1963. С. 399–425.
- Усенко П. Г. Бекман Яків Миколайович. *Енциклопедія історії України*. Редкол.: голова редкол. — В. А. Смолій та ін. Т. 1: А–В. К.: Наук. думка, 2003. С. 217.
- Шаблювский Е. С. Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы. К.: Изд-во «Наукова думка», 1975. 392 с.
- Эймонтова Р. Г. Ученый-просветитель П. В. Павлов (60-е годы XIX в.). *Исторические записки*. Т. 113 / отв. ред. А. М. Самсонов. Москва: Наука, 1986. С. 208–249.
- Ястребов Федор. Революционные демократы на Украине: вторая половина 50-х — начало 60-х годов XIX ст. / отв. ред.: Ф. Е. Лось; Ин-т истории АН Украинской ССР. К.: Изд-во АН УССР, 1960. 308 с.

REFERENCES

- Baraboi, A. Z. (1955). Kharkovsko-Kievskoie revoliutsionnoie tainoie obshchestvo 1856—1860. In A. L. Sidorov (Ed.). *Istoricheskie zapiski*, Vol. 52, pp. 234–266, Moskva: Izd-vo AN SSR [in Russian].
- Barenbaum, I. E. (1987). Shturmany griadushchei buri. N. A. Serno-Solovevich, N. P. Ballin, A. A. Cherkosov, Moskva: Kniga [in Russian].
- Drahomanov, M. P. (1991). Dva uchyteli. In Drahomanov, M. P. *Vybrane... mii zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini*, Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Ivanova, L. H. (2019). *Natsionalna identychnist ta ukrainskii modernii rukh (ostannia chvert XVIII — 60-i rr. XIX st.)*. *Istorychni rozvidky*, Kyiv: Vyd-vo «Dnipro» [in Ukrainian].
- Eimontova, R. G. (1986). Uchenyi-prosvetitel P. V. Pavlov (60-e gody XIX v.). In A. M. Samsonov (Ed.) *Istoricheskie zapiski* (Vol. 113, pp. 208–249). Moskva: Nauka [in Russian].
- Yastrebov, Fedor (1960). Revoliutsionnyie demokraty na Ukraine: vtoraiia polovina 50-kh — nachalo 60-kh godov XIX st. F. E. Los (Ed.). Kiev: Izd-vo AN USSR [in Russian].
- Kozmin, B. P. (1930). Kharkovskie zagovorshchiki 1856–1858 godov. Kharkov [in Russian].
- Marakhov, G. I. (1981). Sotsialno-politicheskaia borba na Ukraine v 50–60-ie gody XIX veka. Kiev [in Russian].
- Marakhov, G. I. (1984). Kievskii universitet v revoliutsionno-demokraticheskom dvizhenii. Kiev: Vyshcha shkola [in Russian].
- Marakhov, H. I. (1976). T. H. Shevchenko v koli suchasnykiv. Slovnyk personalii. Kyiv [in Ukrainian].
- Naumenko, V. (1901). Pamiati V. S. Gnilosyrova. *Kievskaiia starina*, 72, 301–307 [in Russian].
- Panteleev, L. F. (1958). Vospominaniia. Moskva [in Russian].
- Portugalov, V. O. (1986). Uchenik ob uchitele. In A. M. Samsonov (Ed.) *Istoricheskie zapiski*, Vol. 113, pp. 250–256 [in Russian].
- Rafalskyi, O. O., Kalakura, Ya. S., Kotsur, V. P. & Yurii, M. F. (2020). Antropolohichni kod ukrainskoi kultury i tsyvilizatsii. Vol 2, Kyiv [in Ukrainian].
- Rodoslovnaia rospys semeistva Bekman. Familiia Bekman. [in Russian].
http://beckman.ru/beckmann_tree.htm
- Semerhei, N. V. (2020). Ukrainske natsionalno-kulturne vidrodzhennia druhoi polovyny XIX — pershoi tretyny XX st.: kontseptsii, metodolohiia i metodyka istoriohrafichnoho doslidzhennia. *Storinky istorii*, 50, 322–337 [in Ukrainian].
http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2020/09/50_21_Semerhei.pdf 10.02.2021
- Shabliovskii, E. S. (1975). T. G. Shevchenko i russkie revoliutsionnyie demokraty. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Shilov, A. A., Karnaukhova, M. G. (Eds.). (1928). Deiateli revoliutsionnogo dvizheniia v Rossii: Bibliograf. Slovar. Vol. Ot predshestvennikov dekabristov do kontsa “Narodnoi voli”: Part 2: Shestidesiatyie gody. Moskva [in Russian].
- Starykov, H. M. (2009). Materyaly do biohrafii Petra ta Oleksandry Yefymenkiv. *Sumskiy istoriko-arkhivnyi zhurnal*, VI–VII, 39–61 [in Ukrainian].
- Suspilno-politychni rukh na Ukraini v 1856–1962 rr. (1963). Kyiv: Vyd-vo AN Ukrainiskoi RSR [in Ukrainian].
- Svitlenko, S. I. (1999). Narodnytstvo v Ukraini 60–80-kh rokiv XIX stolittia. Teoretychni problemy dzhereloznavstva ta istorii. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Svitlenko, S. I. (2020). Ukrainskyi narodoliubets Oleksandr Tyshchynskiy. *Doslidzhennia z istorii i filosofii nauky i tekhniky*, V. 29, No. 2, 54–66 [in Ukrainian].
- Tarasenko, O. O. (2015). Do stanovlennia shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: Platon Vasyliovych Pavlov. *Paradyhma piznannia: humanitarni pytannia*, 7 (10), 4–30 [in Ukrainian].
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12299/1/636-2652-1-PB.pdf>
- Taubin, R. A. (1963). Ya. N. Bekman i Kharkovsko-Kievskoie tainoie obshchestvo. In *Revoliutsionnaia situatsiia v Rossii v 1859–1861 gg.* Moskva: Nauka [in Russian].
- Usenko, P. H. (2003). Bekman Yakiv Mykolaiovych. In V. A. Smolii (Ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Vol. 1, p. 217, Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 29.03.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)